

КРАВЧУК Д. С.,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Національна академія внутрішніх справ
України)

УДК 347.1:115

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.2>

ТЕМПОРАЛЬНІ ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Актуальність статті полягає в тому, що важливе значення для правозастосовної діяльності має уявлення про те, чим саме є оціночне поняття, а також уявлення про особливості його застосування. Слід підкреслити, що в чинному законодавстві України відсутній термін «оціночні поняття». Натомість щодо його характеристики неодноразово висловлювалися вчені – представники як загальної теорії права, так і галузевих правових наук. Слід констатувати той факт, що у сфері цивільного права на нормативному рівні використовується понад сто оціночних понять, серед яких значне місце відводиться темпоральним (часовим) оціночним поняттям, які з позиції науки цивільного права є малодослідженими. Метою статті є формулювання поняття та ознак темпоральних оціночних понять в цивільному праві. Під час підготовки статті було розкрито історичні витоки оціночних понять у праві, підходи до їх розуміння у праві та філософії. Аналіз наявних у юридичній літературі позицій вчених щодо тлумачення та застосування оціночних понять у праві дозволив виокремити притаманні їм ознаки. Розкрито категорію «темпоральних понять у праві», на основі чого зроблено висновки та наведені приклади використання темпоральних оціночних понять. Зроблено висновок, що під оціночними поняттями слід розуміти виражені в нормах права положення, в яких закріплюються найбільш суттєві ознаки явищ, які не роз'яснені законодавцем з метою, щоб вони конкретизувалися шляхом оцінки в процесі правозастосування права для його цільового використання. Застосування темпоральних оціночних понять забезпечує диспозитивність у приватноправових відносинах, надає суб'єктам можливість проявляти активність та ініціативу, діяти відповідно до складних обставин і не виходити за межі закону. З урахуванням різноманіття підходів до тлумачення «оціночних понять», їх місця у цивільному праві та притаманних їм ознак доходимо висновку, що темпоральні оціночні поняття – не конкретизовані законом оціночні поняття, які стосуються часових меж існування тих або інших правових явищ, процесів, дій та передбачають самостійний вибір учасником цивільних правовідносин варіанта поведінки шляхом вільної оцінки в рамках конкретної правозастосовної ситуації, але в межах і рамках, що допускаються правом.

Ключові слова: оціночні поняття, темпоральні оціночні поняття, цивільне право, правозастосування, конкретизація, часові межі.

Kravchuk D. S. Temporal evaluation concepts in civil law: concepts and signs

The relevance of the article is that it is important for law enforcement activities to have an idea of what exactly is the concept of evaluation, as well as an idea of the peculiarities of its application. It should be emphasized that in the current legislation of Ukraine there is no term “valuation concepts”. Instead, its characteristics

have been repeatedly expressed by scholars – representatives of both the general theory of law and branch legal sciences. It should be noted that in the field of civil law at the regulatory level uses more than a hundred valuation concepts, among which a significant place is given to temporal valuation concepts, which from the standpoint of civil law are poorly studied. The purpose of the article is to formulate the concept and features of temporal evaluative concepts in civil law. During the preparation of the article the historical origins of evaluative concepts in law, approaches to their understanding in law and philosophy were revealed. The analysis of the positions of scholars available in the legal literature, that the interpretation and application of evaluative concepts in law, allowed to distinguish their inherent features. The category of “temporal concepts in law” is revealed, on the basis of which conclusions are made and examples of use of temporal evaluative concepts are given. It is concluded that evaluative concepts should be understood as provisions expressed in the rules of law, which enshrine the most significant features of phenomena that are not explained by the legislator in order to concretize them by assessing in the process of law enforcement for its intended use. The application of temporal valuation concepts ensures dispositiveness in private law relations, gives subjects the opportunity to show activity and initiative, to act in accordance with difficult circumstances and not to go beyond the law. Given the variety of approaches to the interpretation of “valuation concepts”, their place in civil law and their inherent features, we conclude that temporal valuation concepts – not specified by law valuation concepts relating to the time limits of the existence of certain legal phenomena, processes, actions and independent choice by the participant of civil legal relations of a variant of behavior, by a free estimation within the limits of a concrete law enforcement situation, but within the limits and within the limits allowed by the law.

Key words: *evaluative notions, temporal evaluative notions, civil law, law enforcement, concretization, time limits.*

Вступ. Новітні тенденції розвитку правової системи України та розвиток суспільних відносин вимагає від наукової спільноти і законодавця здійснення прогнозування подальших напрямків її розвитку з переосмисленням усталених принципів, функцій, елементів механізму правового регулювання. У цьому контексті варто звернути увагу на термін «оціночні поняття», який є досягненням науки теорії права, набувши в сучасних реаліях поширення в різних галузях права в т.ч. цивільному праві. Важливе значення для правозастосовної діяльності має уявлення про те, чим саме є оціночне поняття, а також уявлення про особливості його застосування. Слід підкреслити, що в чинному законодавстві України відсутній термін «оціночні поняття». Натомість щодо його характеристики неодноразово висловлювалися вчені – представники як загальної теорії права, так і галузевих правових наук. Слід констатувати той факт, що у сфері цивільного права на нормативному рівні використовується понад сто оціночних понять, серед яких значне місце відводиться темпоральним (часовим) оціночним поняттям, які з позиції науки цивільного права є малодослідженими.

Стан дослідження. У загальному вигляді оціночні поняття в праві були предметом дослідження протягом усього існування юридичної науки. У цьому контексті слід звернути увагу на праці таких вчених, як: С. Вільнянський, М. Бару, В. Жеребкін, Т. Кашаніна, М. Лук'яненко, В. Косович, Д. Левіна, А. Фетисов, В. Пітецкий, Г. Ткешеліадзе, А. Діденко та ін. Проте більшість досліджень зазначених авторів дають змогу простежити динаміку розвитку та теоретичні проблеми інтерпретації лише окремих оціночних понять у праві, тоді як питання темпоральних оціночних понять в науці є невизначеними.

Постановка завдання. З огляду на це метою статті є формулювання поняття та ознак темпоральних оціночних понять у цивільному праві.

Результати дослідження. Використання оцінних понять як прийому законодавчої техніки відоме праву ще із стародавніх часів. Так, наявність оцінних понять можна бачити

вже у Законах Хамурапі, де використовувалися такі вирази: «благорозумний цар», «тяжкий гріх», «тяжка образа», «спадкоємець, приемний для очей», «інші недоліки» [1]. Так, наприклад, за змістом § 9 Законів Хамурапі, де йдеться про відповідальність продавця, який продав крадену річ, та про права покупця і первісного власника на таку річ, можна із впевненістю співвіднести із сучасним розумінням у цивільному праві України понять «добросовісний» та «недобросовісний володілець».

Наявніть оціночних понять можна прослідкувати й у першому кодифікованому акті Стародавнього Риму – Законах XII таблиць. Так, п. 4 Табл. 1 містить норму, згідно з якою «поручителем особи, яка живе своїм господарством, може бути тільки той, хто теж має своє господарство, тоді як поручителем «безгосподарного громадянина» може бути будь-хто» [2, с. 5]. Крім того, вже в Законах XII таблиць можна знайти поняття «недобросовісного виконання обов'язків» (п. 20а Табл. 8) [2, с. 10], яке належить до переліку юридичних конструкцій, заснованих на принципі добросовісності, що виникли в римському приватному праві та перейшли в сучасне цивільне право України [3].

Найстарішим оціночним поняттям є справедливість. В юридичній термінології активно використовують його лексичний відповідник із латинської мови: *justitia* – справедливість, *ius* – право. Уже в давні часи людство усвідомило, що судова влада повинна бути об'єктивною. У правових актах, що дійшли до нас, містилися вимоги щодо справедливості, сумлінності суддів, їх незацікавленості у справі, необхідності пошуку і використання достовірних доказів для прийняття правильного рішення [4, с. 12].

Платон (427–347 рр. до н.е.) визначав поняття справедливості в діалектичному зв'язку з належністю діяльності і часом діяльності; значну увагу у своїх працях він звернув на судову систему, судочинство: «Правий суд – вирішення питання про справедливе і несправедливе». Аристотель (384–322 рр. до н.е.) був прихильником законодавчого делегування компетентним посадовим особам у разі доцільності права деталізації норми закону в процесі її застосування, але відповідно до загального духу закону. У праці «Політика» Аристотель звертає увагу на те, що «правильне законодавство повинно бути верховною владою, а посадові особи – одна чи кілька – повинні мати вирішальне значення лише у тих випадках, коли закони не спроможні дати точну відповідь, оскільки нелегко взагалі дати цілком визначені настанови стосовно усіх окремих випадків» [5, с. 467].

Можна навести багато прикладів використання оціночних понять за часів стародавнього світу, що однозначно стали фундаментом для їх еволюції та рецепіювання у сучасній цивілістиці. Загалом, застосування оціночних понять в українському цивільному законодавстві простежується на всіх етапах правозастосування.

Значна кількість оціночних понять у сучасних кодифікованих актах може зумовити низку проблем під час їх застосування. Застосовуючи оціночне поняття, суб'єкт правозастосування самостійно визначає (шляхом власної правосвідомості), чи охоплюється використаним у правовій нормі оціночним поняттям факт, який мав місце. Залежно від того, яка ситуація тлумачиться, встановлюються межі правозастосовного досвіду, що змістовно зумовлюють вибір судом (чи іншим спеціальним суб'єктом) конкретного правозастосовного рішення [6, с. 22]. Саме тому оціночні поняття стали предметом багатьох наукових дискусій та досліджень.

Термін «оціночні поняття» був введений у науковий обіг С.І. Вільнянським, який розумів під ним такі поняття, які «дають суду можливість вільної оцінки фактів і врахування індивідуальних особливостей конкретного випадку при обов'язковому водночас застосуванні закону» [7, с. 22]. Зрозуміло, що в процесі наукового пізнання цієї сфери вченими-юристами такий термін модернізувався та набував нових форм.

У наукових публікаціях, які присвячені даному питанню, можна зустріти різні інтерпретації досліджуваного нами поняття. Так, Т.В. Кашаніна [8, с. 26], М.І. Бару [9, с. 104], П.А. Лупинська [10, с. 130], В.І. Зажицький користуються словосполученням «оціночні поняття» [11, с. 25]. А.Ф. Черданцев [12, с. 93], Л.М. Бойко [13, с. 82], А.С. Пиголкин [14, с. 75] зазначають про «оціночні терміни». В.Н. Дубовицький [15, с. 64] поряд із термі-

ном «оціночні поняття» вживають і інший – «оціночні категорії»; В.В. Пітецкий [16, с. 6] спочатку апелює терміном «оціночні поняття», а далі називає їх «оціночними ознаками» подібно Г.Т. Ткешеліадзе [17, с. 60].

Не вдаючись до поглибленого аналізу конструкції досліджуваного терміна, вважаємо за необхідне поряд з іншими наведеними науковцями термінами застосовувати саме термін «оціночні поняття» та перейти до аналізу його змісту.

Під оцінними зазвичай розуміються відносно визначені поняття, зміст яких встановлюється тільки з урахуванням конкретної ситуації, обставин справи, що розглядається [18, с. 23; 19, с. 134]. В.Є. Жеребкін вважає, що оціночні поняття – «це не визначені в законі, теорії або судовій практиці терміни правової науки» [20, с. 60]. Проте дані поняття фактично зводяться до того, що оціночні поняття тлумачаться виключно під час розгляду судових справ, що не є доцільним, оскільки суб'єкти правозастосування можуть бути різними.

В.В. Ігнатенко тлумачить оціночні поняття як такі, у змісті яких узагальнені «типові ознаки певних правозначущих явищ» [21, с. 9].

В Юридичній енциклопедії зазначається, що оціночні поняття у праві – це поняття, зміст яких недостатньо чи взагалі не визначено теорією права. До них, зокрема, належать «особлива жорстокість», «винятковий цинізм», «злісне ухилення», «злісне хуліганство», «значний матеріальний збиток», «достатньо», «недостатньо» тощо. Ознаки їхнього змісту виявляються безпосередньо суб'єктом [22, с. 400].

Для комплексного розуміння суті оціночних понять їх потрібно розглядати також із позиції логіки та філософії, де оціночними вважають судження, які говорять про те, що людина вважає поганим і що байдужим, судження, що виражають переконання людей про те, що є добро і що є зло [23, с. 45]. Філософія та логіка дають нам поняття, від яких слід відштовхуватись, інтерпретуючи їх під галузь права, в якій застосовуються оціночні поняття.

На думку А.Г. Діденка, оціночним поняттям є поняття, з якого законодавець надає можливість суб'єктам реалізації (використанні, виконанні, дотриманні, застосуванні норм права) самим визначати міру поведінки, відокремлює один правовий стан від іншого, або правове від неправового [24, с. 25]. В. Косович відзначив, що оціночні поняття слугують специфічною формою правового закріплення суспільних цінностей [25, с. 53].

М. Бару зазначав, що оціночні поняття наділені трьома важливими ознаками: не конкретизовані законодавцем чи іншим компетентним органом; уточнюються і конкретизуються у процесі правозастосування; надають можливість правозастосовчому органу вільно оцінювати факти, ґрунтуючись на своєму власному переконанні [26, с. 104].

Більш розширеним, на відміну від наведених, є визначення Т.В. Кашаніної, яка говорить про оціночне поняття як про виражене в нормах права положення (припис законодавця), в якому закріплюються найбільш загальні ознаки, властивості, якості, зв'язки і відношення різних предметів, явищ, дій, процесів, детально не роз'яснюване законодавцем, аби воно конкретизувалося шляхом оцінки в процесі застосування права і дозволяло здійснювати в межах зафіксованої в ньому узагальненості індивідуальну регламентацію суспільних відносин [27, с. 63].

Д. Левіна визначила правове оціночне поняття як закріплене в нормах права поняття, що характеризує найбільш загальні властивості різноманітних предметів, явищ, дій, процесів, спеціально не конкретизоване законодавцем з метою надання такої можливості суб'єктові правозастосування шляхом вільної оцінки в рамках конкретної правозастосовчої ситуації [28, с. 9].

Дуже схожим із попереднім є визначення О.Є. Фетисова, де під оціночним поняттям у праві слід розуміти санкціоноване нормою права або що виникає у процесі правовідносин між суб'єктами суспільне (завжди соціально значуще) явище, яке має на меті найбільш загальним способом характеризувати найбільш загальні властивості різноманітних предметів, явищ, дій, процесів, навмисно не конкретизоване законодавцем або безпосередньо учасниками правовідносин із метою надання більш широких повноважень суб'єктам правозастосування шляхом вільної оцінки в рамках конкретної правозастосовної ситуації, але

в межах і рамках, що допускаються правом, що дає суб'єкту, який реалізує правову норму, можливість врахувати індивідуальні особливості справи з дотриманням функціонального призначення нормативного припису [29, с. 45].

Слушної уваги заслуговує позиція С. Безрукова, який зазначив, що оціночними поняттями є відносно визначені поняття, які використовуються законодавцем за неможливості детального регулювання низки схожих обставин та які слугують для позначення абстрактних правових явищ, зміст яких має незамкнуту структуру і може бути встановлений лише засобом самостійної оцінки конкретної правозастосовчої ситуації зі сторони особи, яка застосовує закон [30, с. 9].

Не вдаючись до критики кожного з наведених понять, слід зазначити, що безумовно всі вони заслуговують на увагу у дослідженні темпоральних оціночних понять, бо мають спільні ознаки, що найбільш повно розкривають їхній зміст. Так, беззаперечними ознаками темпоральних оціночних понять є, *по-перше, їхня законодавча невизначеність, а по-друге, їхня конкретизація в процесі правозастосування*. При цьому не можна законодавчу невизначеність відносити до недоліку, оскільки, навпаки, це вказує на їхню специфіку, яка зумовлює неможливість їхньої конкретизації в законодавстві, яке має містити правила та критерії їх оцінки.

Однією з вимог термінології є саме гранична визначеність, конкретизованість терміна. Наявність багатозначності є загальною ознакою недоліком терміносистеми як у науці, так і в законодавстві. Однак слід зауважити, що сама сутність оціночних понять не дає змоги досягти повної їх конкретизації [31, с. 88]. Зокрема, В. Рибалко доцільно виокремлює як специфічну особливість оціночних понять те, що вони відображають абстрактні явища, визначити ознаки яких вичерпно неможливо (чи дуже складно) та не завжди доцільно [32, с. 208].

Наступною ознакою темпоральних оціночних понять є те, що вони *мають змішану, не виключно правову природу*, оскільки, не дивлячись на те, що їх конкретизація відбувається в правовому полі, часто оцінка відбувається із застосуванням філософських, логічних або інших категорій.

Ураховуючи предмет дослідження, слід виокремити й «темпоральність», яка відокремлює досліджувані оціночні поняття від загальних. Тлумачний словник української мови визначає слово «темпоральний» як часовий, який стосується часу, вказує на часовий період [33].

У філософії час – форма існування матерії, послідовна зміна її явищ і станів. Поза часом і простором немає руху матерії [34, с. 130]. Час, будучи одним із важливих понять як філософії, так і юриспруденції, все ж донині також залишається одним із найбільш таємничих феноменів світу і свідомості людини. Будучи пов'язаним із можливостями у праві, час є важливим компонентом правового життя суспільства. Час у праві виступає фактором або умовою, при настанні якого можливість може здійснитися, тобто перетворитися на дійсність [35, с. 54].

Існування темпоральних понять у праві пов'язане з необхідністю чіткого визначення часових меж існування тих або інших правових явищ: суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, правових гарантій, юридичних станів тощо.

Темпоральні оціночні поняття зазвичай стосуються таких параметрів діяльності, як своєчасність і темп (швидкість), і виражаються за допомогою таких термінів, як «швидко», «негайно», «своєчасно», «в розумний строк», «у будь-який момент», «раптово», «коротко-часно» тощо [36, с. 195]. Тобто оціночні темпоральні поняття ґрунтуються на соціальному розумінні часу.

Загалом темпоральні оціночні поняття у цивільному праві можуть виражатися у трьох формах:

1) шляхом використання терміна «своєчасно» (п. 7 ч. 1 ст. 911 ЦК України серед прав пасажера називає право на одержання повної і своєчасної інформації про час і місце відправлення транспортного засобу);

2) вживанням «у момент», «з моменту» (згідно з ч. 2 ст. 25 ЦК України цивільна правоздатність фізичної особи виникає з моменту її народження);

3) застосування «негайно» (ст. 57 ЦК України встановлює обов'язок особи, якій стало відомо про фізичну особу, що потребує опіки або піклування, негайно повідомити про це орган опіки та піклування);

4) у неявний спосіб – шляхом введення в гіпотезу норми висловів «у випадку необхідності» (ч. 2 статті 13 ЦПК України. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, із власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом). Необхідність, доцільність, інтереси справи виникають тільки в певний момент і тривають, існують протягом деякого відповідного інтервалу, таким чином, вони завжди характеризуються моментами початку й припинення. Необхідність може або ще не настати, або вже минути, вичерпатися [37, с. 13].

Висновки. Таким чином, під оціночними поняттями слід розуміти виражені в нормах права положення, в яких закріплюються найбільш суттєві ознаки явищ, що не роз'яснені законодавцем з метою, щоб вони конкретизувалися шляхом оцінки в процесі правозастосування права для його цільового використання.

Застосування темпоральних оціночних понять забезпечує диспозитивність у приватноправових відносинах, надає суб'єктам можливість проявляти активність та ініціативу, діяти відповідно до складних обставин і не виходити за межі закону.

З урахуванням різноманіття підходів до тлумачення «оціночних понять», їхнього місця у цивільному праві та притаманних їм ознак доходимо висновку, що темпоральні оціночні поняття – не конкретизовані законом оціночні поняття, що стосуються часових меж існування тих або інших правових явищ, процесів, дій та передбачають самостійний вибір учасником цивільних правовідносин варіанта поведінки шляхом вільної оцінки в рамках конкретної правозастосовної ситуації, але в межах і рамках, що допускаються правом.

Список використаних джерел:

1. Законы вавилонского царя Хаммурапи. URL : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/hammurap.htm>.
2. Памятники римского права: Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва : Зерцало, 1997. 608 с.
3. Жук М.С. Историчні аспекти становлення оціночних понять у цивільному праві. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 2(4). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11zmsutp.pdf>.
4. Порівняльне судове право : навчальний посібник / за ред. І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич. Харків : Право, 2008. 112 с.
5. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4. Москва : Мысль, 1983. 830 с.
6. Веренкіотова О. Застосування оціночних понять права в українському законодавстві: окремі аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12(204). С. 22–25.
7. Вильнянский С.И. Применение норм советского права. *Уч. Записки Харьковского юридического института*. Вып. 7. Харьков, 1956. С. 13–32.
8. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве. *Правоведение*. 1976. № 1. С. 25–31.
9. Бару М.И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве. *Советское государство и право*. 1970. № 7. С. 104–108.
10. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: их виды, содержание и формы. Москва, 1976. С. 129–136.
11. Зажицкий В.И. Оценочные понятия в уголовно-процессуальном законе: язык и стиль. *Советская юстиция*, 1993. № 13. С. 25–26.
12. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. Москва, 1979. С. 93–102.
13. Бойко Л.М. Совершенствование законодательной техники в условиях ускорения социально экономического развития советского общества. Ташкент, 1988. С. 82.

14. Пиголкин А.С. Язык закона. Москва : Юридическая литература, 1990. С. 75.
15. Дубовицкий В.Н. Законность и усмотрение в советском государственном управлении. Минск, 1984. С. 64.
16. Питецкий В.В. Оценочные понятия в советском уголовном праве : автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1979. С. 5.
17. Ткешелиадзе Г.Т. Судебная практика и уголовный закон. Тбилиси, 1975. С. 59–72.
18. Пиголкин А.С. Юридическая терминология и пути ее совершенствования. *Ученые записки ВНИИСЗ*. Москва, 1971. Вып. 24. С. 23.
19. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. Москва, 1972. С. 134.
20. Жеребкин В.Е. Логический анализ понятий права. Киев, 1976. С. 127.
21. Игнатенко В.В. Оценочные понятия в законодательстве об административной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1989. 191 с.
22. Салтевський М.В., Жеребкин В.Є. Оціночні поняття у праві. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Київ : Укр. енциклопедія, 2002. Т. 4: Н–П. С. 400.
23. Ивин А.А. Основания логики оценок. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1970. С. 11.
24. Диденко А.Г. Оценочные понятия в гражданском законодательстве. Избранное (постсоветский период). Алматы, 2004. С. 25–51.
25. Косович В.М. Оціночні поняття як джерело і форма права. *Вісник Львівського університету* : Серія юридична. 2004. Вип. 40. С. 52–59.
26. Бару М.И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве. *Советское государство и право*. 1970. № 7.
27. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.01. Свердловск, 1974. 185 с.
28. Левина Д.Н. Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий : дисс... кандидата юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2007. 216 с.
29. Фетисов О.Е. Оценочные понятия в праве: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук. Тамбов, 2009. С. 45.
30. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.09. Омск, 2001. 220 с.
31. Музика Т.О. Оціночні поняття в цивільному праві: ознаки та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 85–93.
32. Рибалко В.О. Сучасні концепції оцінних понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 3. 2018. С. 206–209.
33. Словник. Портал української мови та культури. Темпоральний. URL : <https://slovnuk.ua/index.php>.
34. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. Москва, 2003. С. 103.
35. Виссаров А.В. Возможность и время в праве: некоторые аспекты. *Вестник Марийского государственного университета*. Серия «Исторические науки. Юридические науки», 2017. Т. 3. № 4(12). С. 53–57.
36. Оборотов І.Г. Темпоральні грані права : монографія. Миколаїв : ТОВ «Фірма «Ліон», 2009. 230 с.
37. Рабінович П.М. Час у праві (темпоральні властивості діяльності як об'єкт правового регулювання). *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 3. С. 12–13.

